

ΑΠΟ ΤΗ ΒΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΜΦΥΛΗ ΒΙΑ.
Βία «κατά συρροή» εναντίον Συρίων γυναικών-προσφύγων

*Αναστασία Χαλκιά
Ιωάννα Τσίγκανου
Μάρθα Λεμπέση*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΕΜΦΥΛΗ ΒΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

Με την παρούσα μελέτη μας επιχειρούμε να αναδείξουμε μία πτυχή του ζητήματος της έμφυλης βίας που ξεφεύγει από τον συνήθη προβληματισμό για το ζήτημα αυτό. Οι εμπειρικές έρευνες που υπάρχουν για τη βία κατά των γυναικών στη χώρα μας παραπέμπουν σε μορφές βίας που ασκούνται κατά γυναικών του γηγενούς πληθυσμού και συχνά αναδεικνύουν μορφές ενδοοικογενειακής βίας και κακοποίησης (Παπαρρήγα-Κωσταβάρα, 1996, 2004 και 2007). Πολύ λίγο έχουν απασχολήσει την εμπειρική έρευνα οι μορφές έμφυλης βίας που υφίστανται γυναίκες άλλων πληθυσμών, ενδεικτικά προσφύγων και μεταναστών.

Με αφορμή ποιοτική έρευνα με θέμα την κοινωνική ένταξη Συρίων προσφύγων στη χώρα μας, την οποία εκπονούμε σε πληθυσμό προσφύγων από τον Ιούλιο του 2019 εντοπίσαμε όψεις βίας και κακοποίησης κατά των Συρίων γυναικών-προσφύγων που μετακινούνται προς την Ελλάδα. Αφετηρία της φυγής των γυναικών αυτών από τη χώρα τους είναι η βία του πολέμου. Όμως, και το ίδιο το ταξίδι προς τη χώρα μας όπως και η παραμονή τους εδώ συνοδεύονται και από άλλες μορφές βίας κατά των γυναικών.

Η ανάλυσή μας επιχειρεί να διαπεράσει τη σιωπή των γυναικών αυτών και να αναδείξει το ότι η βία που υφίστανται οι Σύριες γυναίκες-προσφύγισσες είναι βία που ασκείται κατά συρροή με αποτέλεσμα η ήδη τραυματική προσφυγική τους εμπειρία να στιγματίζεται και από μορφές έμφυλης βίας που απορρέουν από ειδικές συνθήκες.

Το παρόν κείμενο τοποθετείται και πλαισιώνεται θεωρητικά υπό το πρίσμα της οπτικής του φύλου. Αναφορικά με την έμφυλη βία και τις γυναίκες που

μετακινούνται από μια γεωγραφική περιοχή σε μια άλλη, μόνες τους ή με άλλα άτομα ή μέλη της οικογένειάς τους για λόγους που σχετίζονται με τη Σύμβαση της Γενεύης, εξαιτίας ένοπλων συρράξεων, επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής ή για λόγους επιβίωσης, διαπιστώνεται ιδιαίτερη ένταση στο σύνολο των επιμέρους μορφών της ασκούμενης βίας κατά των γυναικών αυτών. Οι γυναίκες-πρόσφυγες, θύματα έμφυλης βίας συχνά είναι θύματα επαναλαμβανόμενης αλλά και πολλαπλής θυματοποίησης. Η επαναλαμβανόμενη θυματοποίηση είναι ιδιαίτερα συχνή σε μορφές βίας, όπως η ενδοοικογενειακή βία, η σεξουαλική βία, οι επιθέσεις κ.λ.π. (Farrell, 2005, σελ. 145). Για παράδειγμα, στην περίπτωση του καταναγκαστικού γάμου είναι εύλογο ότι ο γάμος αυτός δεν είναι ανεξάρτητος από άλλες μορφές έμφυλης βίας. Τα εγκλήματα για λόγους τιμής, η σεξουαλική βία, η παιδική, σεξουαλική κακοποίηση και η εμπορία ανθρώπων έχει αποδειχθεί ότι αλληλοσυνδέονται με τον καταναγκαστικό γάμο (Robbers, 2008, σελ. 37-38· Kvinnoforum, 2005, σελ. 46· FEM Roadmap, 2016, σελ. 5· Psaila et al., 2016, σελ. 26-29).

Γενικότερα στη μελέτη του φύλου και της μετανάστευσης έχουν εντοπιστεί επιμέρους αλληλοαναιρούμενες προοπτικές ισότητας/ανισότητας και διακρίσεων με βάση το φύλο (King, Tomson, Fielding, και Warns, 2006, σελ. 251). Για τη γυναίκα-μετανάστρια η μετανάστευση αφενός δρα ως μια απελευθερωτική και μεταμορφωτική εμπειρία, μέσω της οποίας η ίδια η γυναίκα μπορεί να ανακτήσει ένα μέρος της αυτονομίας της και του ελέγχου της ζωής της, ενώ αφετέρου τα δομικά ισχυρά χαρακτηριστικά της πατριαρχικής κοινωνίας στη χώρα καταγωγής, αλλά και στη χώρα υποδοχής αναγκάζουν τη γυναίκα-μετανάστρια να βιώνει σωρευτική βία, καταπίεση και διακρίσεις.

Με το σύγχρονο λεξιλόγιο της θυματολογίας οι γυναίκες που έχουν βιώσει έμφυλη βία προσδιορίζονται όχι μόνο ως θύματα αλλά ως «επιζήσασες», καθώς ο τελευταίος αυτός όρος υποδηλώνει το ψυχικό σθένος και την ανθεκτικότητα του ατόμου που βιώνει/βίωσε έμφυλη βία (UNFPA, 2012). Ο όρος «επιζήσασα» είναι αυτός που κυριολεκτικά προσιδιάζει στην περίπτωση των γυναικών-προσφυγισσών από τη Συρία με τις οποίες συναντηθήκαμε.

Η ΒΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΝΕΧΕΣ ΤΗΣ – Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΓΥΝΑΙΚΩΝ-ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΡΙΑ

Το υλικό στο οποίο βασίζονται οι αναλύσεις μας, προέρχεται από την υλοποίηση ερευνητικού έργου, το οποίο διενεργείται από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και το Κέντρο Μελέτης του Εγκλήματος (ΚΕ.Μ.Ε.) σε πληθυσμό Σύριων προσφύγων στην Ελλάδα και υλοποιείται από τις συγγραφείς του παρόντος. Στόχος του έργου είναι η διερεύνηση του πλαισίου υπο-

δοχής και ένταξης του πληθυσμού αυτού στη χώρα και της νοσηματοδότησης της μεταναστευτικής και ενταξιακής εμπειρίας από τα κοινωνικά υποκείμενα της έρευνας. Καθώς η επεξεργασία του πολύ πλούσιου υλικού της έρευνάς μας βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη, στο παρόν κείμενο επιλέξαμε να αξιοποιήσουμε υλικό από έξι ποιοτικές προσωπικές συνεντεύξεις, τις οποίες διενεργήσαμε τον Ιούλιο και τον Αύγουστο του 2019 με γυναίκες-πρόσφυγες από τη Συρία, ηλικίας 18-57 ετών. Ως εκ τούτου η προσέγγισή μας προσπαθεί να αναδείξει τα ζητήματα που μας απασχολούν σε βάθος, ως μια μελέτη περίπτωσης της συριακής προσφυγικής εμπειρίας και δεν υπακούει στη ρήτρα της γενίκευσης.

Ως προς τη τυπολογία της μετανάστευσης οι γυναίκες του πληθυσμού της έρευνας ανήκαν, κυρίως, σύμφωνα με τη τυπολογία του Kofman (2004, σελ. 244-7), στη μετανάστευση του συνόλου της οικογένειας (*whole family migration*). Εξάιρεση αποτελεί η περίπτωση δύο γυναικών που μετανάστευσαν, η μία με το ανήλικο εγγόνι και η άλλη με την ανήλικη κόρη της. Η πρώτη, λόγω του πολέμου είχε χάσει τον σύζυγό της, και οι δύο ενήλικες κόρες της παρέμειναν στην Τουρκία, και η δεύτερη, μετανάστευσε προκειμένου να επανενωθεί με τους γιους της που διαμένουν στη Γερμανία (*μετανάστευση λόγω οικογενειακής επανένωσης – migrations of family reunion*).

Διαστάσεις της βίας του πολέμου

Η βία του πολέμου συνιστά καταλυτική ανθρώπινη εμπειρία. Στο *οικοσύστημα* των μορφών βίας, η βία του πολέμου, όταν επισυμβαίνει, συνιστά μια κατηγορία «γένους», στην οποία υποτάσσονται οι λοιπές μορφές βίας ως *συνοδά αμαρτήματα, συνεπακόλουθα με ισχυρές παράπλευρες συνέπειες*.

Μέσα από τις αφηγήσεις των ερωτώμενων γυναικών της έρευνάς μας καταδεικνύεται ότι η βία του πολέμου αποτελεί μια κατηγορία που όχι μόνο πλήττει βαριά, καταλυτικά και ανυπολόγιστα τα άτομα που την υφίστανται αλλά δημιουργεί συγχρόνως και τις προϋποθέσεις για άσκηση και άλλων μορφών βίας, και μάλιστα σωρευτικά, κυρίως, κατά των γυναικών. Η βία του πολέμου συνεπάγεται πολλαπλές απώλειες. Απώλειες αγαπημένων προσώπων, απώλειες βασικών για την ύπαρξη αγαθών (στέγης, ένδυσης, τροφής κ.λπ.), απώλειες σχεδίων και απρόσμενες ανατροπές στη τροχιά ζωής των ατόμων, απώλειες βεβαιοτήτων, ονείρων και ελπίδων. Στην περίπτωση των γυναικών της έρευνάς μας και εντός του δομικού πατριαρχικού κοινωνικού πλαισίου, η βία του πολέμου συνεπάγεται μια επιπρόσθετη βασική απώλεια: εκείνη των αρχηγών του *οίκου* (ανδρών *προστατών, τροφοσυλλεκτών, αρχηγών του νοικοκυριού*). Η βία του πολέμου στην περίπτωση των Σύριων γυναικών-προσφυγισσών εκθέτει τις γυναίκες επιζήσασες, όχι μόνο στον πόνο της απώλειας, αλλά και στον φόβο,

τη συντριβή, την ερήμωση ζωής και ψυχής. Η βία του πολέμου δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη προσφυγική εμπειρία, με όρους *ξεριζωμού*, προκειμένου να *επιζήσουν* όσοι κατάφεραν να ξεφύγουν από τον θάνατο, πραγματικό και συμβολικό, προκειμένου να επιβιώσουν κάποια από τα παιδιά της οικογένειας. Σε κάποιες περιπτώσεις, βέβαια, ο πόνος της απώλειας φαίνεται πως αντισταθμίζεται μέσα από μια απελευθερωτική της πατριαρχικής καταδυνάστευσης εμπειρία και μεταμόρφωση της επιζήσασας γυναίκας.

«Έχω μεγάλη επιθυμία να γυρίσω στην προηγούμενη ζωή μου πριν τον πόλεμο... και να γυρίσει ξανά ο άνδρας μου (κλαίει). Να γυρίσει και ο πατέρας της μικρής. Και δεν θέλω μετά τίποτα».

«Άφησα τη Δαμασκό, πήγα σε ένα χωριό που έμενε εκεί η μητέρα μου. Πήγα ... με τα κορίτσια μου και έμενα εκεί ... Μαχαίρωσαν πολλούς ανθρώπους και λόγω του φόβου αυτού πολλοί άνθρωποι έφυγαν για την Τουρκία ... Αποφάσισα να γυρίσω στη Ράκα. Εκεί όμως ήταν ... τρομακτικό. Περπατούσες στον δρόμο και έβλεπες τα κεφάλια, τα χέρια ... τρομακτικό ... Και όταν βομβάρδισαν και πέθαναν ο άνδρας μου, ο πατέρας του και ο γαμπρός πήρα τα κορίτσια και έφυγα για Τουρκία ... Άφησα τη Ράκα γιατί η γυναίκα όταν πεθάνει ο άνδρας της πρέπει να παντρευτεί κάποιον άλλον, δεν μπορεί να μείνει ελεύθερη, μόνη της».

«(Αναστενάζει) Δεν υπάρχει κανένας. Αυτοί που πέθαναν, πέθαναν ... αποφάσισα να φύγω. Δεν έχω κανέναν εκεί. Όταν μπήκαν οι τζιχαντιστές στην πόλη, φοβήθηκα πάρα πολύ για τα αγόρια, γιατί παίρνουν και τα αγόρια μαζί τους. Τα αγόρια έφυγαν. Εγώ έμεινα με τα κορίτσια και όταν βομβάρδιζαν ... σκοτώθηκαν οι δύο κόρες (μου)».

Το υλικό της έρευνάς μας επιβεβαιώνει τα πορίσματα προηγούμενων ερευνών σύμφωνα με τα οποία στη Συρία οι γυναίκες και τα κορίτσια επωμίστηκαν ένα μεγάλο μέρος των συνεπειών του πολέμου και της ανθρωπιστικής κρίσης. Όπως και η Ανεξάρτητη Διεθνής Εξεταστική Επιτροπή για την Αραβική Δημοκρατία της Συρίας (CoL) υποστήριξε σε αρκετές αναφορές αν και το σύνολο του συριακού πληθυσμού έχει επηρεαστεί από τη βία από την έναρξη των συγκρούσεων, οι γυναίκες και τα κορίτσια έχουν επηρεαστεί δυσανάλογα για λόγους ανεξάρτητους από το ποια ομάδα ελέγχει μία γεωγραφική περιοχή ή από την περιοχή καθ' εαυτή (UNHRC, 2018, σελ. 4 και UNHRC, 2019, σελ. 1).

Σεξουαλική βία και κακοποίηση σε καιρούς πολέμου

Η έκθεση UNPFA (2019) έχει ήδη τονίσει ότι ο κίνδυνος σεξουαλικής και έμφυλης βίας κατά των γυναικών στη Συρία είναι πολύ υψηλός και κυρίως σε

έφηβα κορίτσια, χήρες, διαζευγμένες ή χωρισμένες γυναίκες, εκτοπισμένα άτομα, άτομα με αναπηρία και γυναίκες αρχηγούς νοικοκυριών (UNPFA, 2019, σελ. 23). Μορφές βίας που αναφέρονται στη Συρία κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων αφορούν σεξουαλική βία (βιασμός, σεξουαλική παρενόχληση, σεξουαλική κακοποίηση), απαγωγές, ενδοοικογενειακή βία, βία για λόγους τιμής, εξαναγκαστικούς γάμους, σεξουαλική εκμετάλλευση (σεξουαλική επιβίωση, εμπορία, καταναγκαστική πορνεία) (UNPFA, 2017).

Συγκεκριμένα τα δεδομένα της έρευνάς μας επιβεβαιώνουν σχετικές πληροφορίες των παραπάνω εκθέσεων και αναφορών. Οι αφηγήσεις των ερωτώμενων γυναικών αποκαλύπτουν με δραματικούς τόνους τη σωρευτική εμπειρία βίας, την οποία βιώνουν τα υποκείμενα της έρευνας σε καιρούς πολέμου:

«Ήταν γιορτή. Πριν τη νύχτα η γυναίκα του πατέρα μου με χτύπησε αλλά δεν ξέρω για ποιον λόγο. Πήρε το φαγητό (μου) – (την άφησε νηστική) ... εγώ έκλαιγα και ένα από τα παιδιά της που ήταν μεγάλος, είπε εντάξει θα σε πάρω στο σπίτι μου αφού δεν μπορείς και κάθεται και κλαίει ... Και πήγα στο σπίτι του ... και είπε πρέπει να πας σ' έναν άνδρα που είναι καλός, να μείνεις μαζί του αφού αυτός θα είναι για πάντα μαζί σου ... Εγώ έκλαιγα δεν ήθελα ... εγώ ήθελα να γυρίσω στον πατέρα μου και στα αδέρφια μου».

«Ήρθε πολύς κόσμος και ... γλεντούσαν ... Είδα το πρόσωπο του πατέρα μου και φώναζα πατέρα βοήθεια τι κάνουν εδώ μαζί μου και είπε 'σ'όπα βρήκαν έναν άνδρα είναι καλός θα είναι κοντά σου ... δεν θα έχεις πια το βάρος των παιδιών, των αδερφών σου' ... ».

«Με πήρανε σ' ένα σπίτι που ήταν ένας άνδρας και αυτός ήτανε καλός πρώτα μαζί μου ... έκανε τρεις φορές προσπάθεια να κοιμηθεί μαζί μου ... εγώ έκλαιγα συνέχεια δεν ήξερα τι γίνεται γύρω μου ... με χτύπησε. Μία βδομάδα ήταν καλός, προσπάθησε τρεις φορές αλλά εγώ αρνήθηκα, μετά την άλλη βδομάδα με χτυπούσε συνέχεια κάθε μέρα γιατί δεν ήθελα ... και τελικά στο τέλος της εβδομάδας με βίασε ... Δεν μπορούσα να κάνω τίποτα και έμενα μαζί του».

«Ήρθαν και τα αδέρφια του με τις οικογένειές τους. Ήταν τέσσερις οικογένειες ... Ήμουν σαν σκλάβια μέσα στο σπίτι. Έκανα όλες τις δουλειές του σπιτιού, αυτός γυρνούσε στο σπίτι αργά και φαινόταν ότι είχε πάρει ναρκωτικά ... Ακούει από τους άλλους ότι ' η γυναίκα σου έκανε αυτό, η γυναίκα σου έκανε εκείνο' ... και άρχισε να με χτυπάει ... (έντονη συναισθηματική φόρτιση [κλαίει] ... [διακοπή] ...). Με έβαλε τιμωρία ... δεν με αφήνει να φάω ... έτρωγα στα κρυφά ... ! Να μην με δει η πεθερά ... και ήμουν έγκυος και δεν το ήξερα! Και αυτός με χτυπούσε και δεν το ήξερα ... Η πεθερά μου ήταν πάρα πολύ κακή ... και συνέχεια άμα λέει κάτι ο άνδρας μου ή η πεθερά και εγώ δεν το κάνω αμέσως λέει 'βαλ' την έξω από το σπίτι ... να πεθάνει».

«Αυτός (ο άνδρας της) καπνίζει χασίσι και όταν κάπνιζε και ήθελε να πετάξει το τσιγάρο ... έβαζε το τσιγάρο στο στόμα μου ή μερικές φορές πέταγε το τσιγάρο και καίγονταν τα μαλλιά μου. Αυτές οι εικόνες έρχονται συνέχεια ... ».

Η βία του εκτοπισμού σε καιρούς πολέμου

Η βία του πολέμου συνεπάγεται βίαιους ξεριζωμούς και ποικίλους εκτοπισμούς. Οι αφηγήσεις των ερωτώμενων γυναικών βρίθουν αναφορών πολλών και διαφορετικών μορφών βίας που μπορούν να συμπυκνωθούν υπό την έννοια της βίας του εκτοπισμού, όπως αυτή βιώνεται από τα κοινωνικά υποκείμενα της έρευνάς μας όχι μόνο κατά την καταναγκαστική προσφυγική ταξιδιωτική εμπειρία, αλλά και κατά την άφιξη και παραμονή σε χώρες προορισμού ή ενδιάμεσου σταθμού, υπό καθεστώς μιας 'παρατεταμένης υποδοχής'¹ με έλλειψη πόρων, αδυναμία πρόσβασης σε υπηρεσίες, αποκλεισμού από απρόσκοπτη γλωσσική επικοινωνία. Όπως έχουμε σημειώσει και αλλού, οι Σύριες γυναίκες-προσφύγισσες διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να βιώσουν βία όχι λόγω της εθνοτικής καταγωγής τους, αλλά διότι αντιμετωπίζουν διάφορες μορφές κοινωνικού αποκλεισμού ή διακρίσεις στην καθημερινή ζωή: ανασφαλές καθεστώς διαμονής, περιορισμένη πρόσβαση στο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας της χώρας υποδοχής προσφύγων, έλλειψη πρόσβασης στο σύστημα υγειονομικής περίθαλψης και στην αγορά εργασίας κ.λπ. (Τσίγκανου κ.ά., 2020). Η μετάβαση σε μια νέα τοποθεσία σημαίνει επίσης σχετική απώλεια κοινωνικού κεφαλαίου που μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνική απομόνωση και να αυξήσει τον κίνδυνο βίας. Αυτοί οι παράγοντες οδηγούν τις γυναίκες-προσφύγισσες σε περαιτέρω έκθεση σε κακοποίηση και βία (Logar και Vargonά, 2015, σελ. 35). Συντελείται ουσιαστικά για τις γυναίκες μια διατοπική μεταφορά βίας από μία μορφή σε μια άλλη.

Η βία του εκτοπισμού συναρτάται άμεσα και με τη λεγόμενη «πολιτισμική βία» (cultural violence) (Galtung, 1990), η οποία υποδηλώνει όψεις της κουλτούρας που μπορεί να αξιοποιηθούν για να δικαιολογήσουν ή να νομιμοποιηθούν τη δομική βία. Ωστόσο, χρειάζεται να επισημανθεί ότι η κουλτούρα θεωρούμενη ως παράγοντας που επιτείνει την έμφυλη βία έχει τα όριά της (Rees και Pease, 2006, σελ. 1-14). Άλλωστε, η έμφυλη βία παρατηρείται σε όλες τις κοινωνίες, ασχέτως κουλτούρας, θρησκείας και κοινωνικοοικονομικής θέσης.²

1. Αναλυτικά για την κατασκευή της έννοιας της «παρατεταμένης υποδοχής», βλ. Τσίγκανου, Ι., Χαλκιά, Α., Λεμπέση, Μ., 2020, «Σύριοι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Εκφάνσεις και προοπτικές ένταξης», *Κοινωνική Πολιτική*, 12, Μάιος, σελ. 5-22, <https://bit.ly/3fr0X1c>.

2. Ενδεικτικά του φαινομένου είναι τα στατιστικά στοιχεία της ΕΕ για τις γυναίκες-πολίτες της ΕΕ που έχουν υποστεί έμφυλη βία - όπως π.χ. στη μελέτη του Οργανισμού Θεμελιωδών

Η συμβολική βία, όμως, όπως προσεγγίζεται από τον Bourdieu (2002), η οποία αφορά την ανεπαίσθητη, μη ορατή, ασυνείδητη βία που σχετίζεται με την κοινωνική και πολιτισμική κυριαρχία που ευρίσκεται εντός των καθημερινών συνηθειών και τρόπων σκέψης, βρίσκει ευρύτατο πεδίο εμπειρικής τεκμηρίωσης και στην εν λόγω έρευνά μας.

Στη βάση των παραπάνω, το υλικό μας αναδεικνύει συγκεκριμένες όψεις της βίας του εκτοπισμού, όπως τη βίωσαν οι ερωτώμενες γυναίκες-πρόσφυγες από τη Συρία, με έντονα πολιτισμικά και συμβολικά συμφραζόμενα, τα οποία μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως έπεται:

Η βία του οικιακού εγκλεισμού σε διαφορετικά τοποχρονικά πλαίσια

A. *‘Εν οίκω’*. Μέσα από τις αφηγήσεις των ερωτηθεισών γυναικών, αναφορικά με την καθημερινότητά τους στη χώρα καταγωγής, αναδύεται ότι ο κρίσιμος κοινωνικός τόπος της ζωής τους είναι η εστία. Ανεξάρτητα από τις όποιες μετακινήσεις στον κοινωνικό και γεωγραφικό χώρο, η οικία παραμένει για τις γυναίκες κεντρικός τόπος ξετυλίγματος αλλά και αναδίπλωσης των καθημερινών δραστηριοτήτων. Πρόκειται για μια εστία, η οποία αναδίδει οσμές εγκλεισμού.

«Ξύπναγα νωρίς και έμενα με την πεθερά μου, την κουνιάδα μου και όλες μαζουόμασαν για να πιούμε καφέ το πρωί και μετά ή να περπατήσουμε ή να κάνουμε τις δουλειές του σπιτιού».

«Η Ράκα ήταν η πρωτεύουσα του ISIS. Αλλά εκεί η γυναίκα δεν μπορεί να βγει έξω όποτε θέλει. Πάει μόνο στη γειτονιά ή στην ίδια πολυκατοικία. Είναι στο σπίτι όλη τη μέρα της».

«Και εκεί έμεινα με τους γονείς του και οι γονείς του δεν ήθελαν καθόλου εγώ να πάω να δω τα αδέρφια μου και με έβαλαν σαν φυλακή, δεν μπορούσα να φύγω καθόλου έξω από το σπίτι ... ».

Το βασικό αγαθό και δικαίωμα στην εκπαίδευση σχετίζεται με την απόσταση που έχει το σχολείο από το σπίτι:

«Ο πατέρας μου δεν ήθελε να συνεχίσω και αφού το σχολείο είναι μακριά λίγο από το σπίτι και είχα ένα φόβο, αφού είμαι και κορίτσι και σταμάτησα».

Το σπίτι συνιστά γόνιμο έδαφος για καλλιέργεια αποκλεισμών από τη γνώση όχι μόνο επιστημονικών θεμάτων αλλά και κοινωνικών ζητημάτων. Ο λόγος των ερωτώμενων γυναικών συχνά επικαλύπτεται από ένα πέπλο άγνοιας ή σιωπής

Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA) (2014) *Violence against Women: an EU wide survey* – όπου παρατηρείται ότι η έμφυλη βία εμφανίζεται σε όλες τις κοινωνίες και τις κουλτούρες.

που σηματοδοτούν έκφραση μιας γενικότερης κοινωνικής φοβίας γύρω από τη συζήτηση σημαντικών κοινωνικοπολιτικών ζητημάτων που αφορούν και ρυθμίζουν τη ζωή τους. Πρόκειται για ένα υπόρρητο είδος εκμετάλλευσης και καταπίεσης που αλλοτριώνει τα χαρακτηριστικά του ατόμου ως ενεργού, δρώντος κοινωνικού υποκειμένου:

«Δεν ξέρω αφού όλη την ημέρα ήμουν μέσα στο σπίτι. Δεν ξέρω από αυτά».

«Δεν ήξερα, ήμουν μικρή, ήμουν παιδί και έπρεπε να μεγαλώσω παιδιά ... το μόνο που ήθελα να ψάξω να βρω γάλα για το παιδί. Όλη την ημέρα με τα παιδιά ... και μετά όταν με πούλησαν ήμουν μέσα στο σπίτι. Που να ξέρω για κανόνες, νόμους και τέτοια ... δεν με ένοιαζε».

Σε άλλες περιπτώσεις η συζήτηση για ζητήματα που αφορούν κοινωνικούς κανόνες επικεντρώνεται γύρω από την τιμή με όρους ηθικής της γυναίκας:

«Απαγορεύεται η γυναίκα να κάνει σχέση με άνδρες πριν να παντρευτεί».

Στο σημείο αυτό τα δεδομένα της έρευνάς μας επιβεβαιώνουν πορίσματα και άλλων εκθέσεων και ερευνών ως προς το ότι στην πατριαρχική κοινωνία της Συρίας η τιμή της οικογένειας συναρτάται στενά με τη τιμή των γυναικών και των κοριτσιών της οικογένειας, οι οποίες φέρουν και αυτό το επιπρόσθετο βάρος (Forestier, 2017). Μάλιστα, κάθε συζήτηση περί βίας που βασίζεται στο φύλο θεωρείται συχνά ντροπή για τις επιζήσασες και τις οικογένειές τους, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε επιβλαβείς συνέπειες για τις ίδιες συμπεριλαμβανομένου του κοινωνικού στίγματος, της αποξένωσης από την κοινότητα (UNRPA, 2019, σελ. 20).

Από τα παραπάνω αναδεικνύονται οι έμφυλες διαστάσεις της ιδιωτικότητας του οίκου, ο οποίος αποτελεί έναν χώρο εγκλεισμού και αποκλεισμού των γυναικών, ένα κλειστό πεδίο όχι μόνο αναπαραγωγής συνηθειών αλλά και ανισοτήτων, καθώς ότι συμβαίνει μέσα στο σπίτι κατέχει τη χαμηλότερη θέση στην οικονομική και συμβολική τάξη (Agacinski, 2000, σελ. 93, 96).

B. Έν δῆμω. Ο κοινωνικός εντοπισμός της γυναίκας εντός του οίκου, συναρτάται με έναν παράλληλο κοινωνικό εκτοπισμό και περιορισμό της δημόσιας παρουσίας της σε εξωτερικές δουλειές που σχετίζονται με ψώνια και προμήθειες για το σπίτι ή οικογενειακές εκδηλώσεις ελεύθερου χρόνου, όπως γιορτές, βόλτες, συναθροίσεις. Οι γυναίκες συνήθως εξορμούν παρέα με άλλες γυναίκες ή με τη συνοδεία ανδρών (συζύγων, αδελφών και γενικότερα ανδρών από το στενό συγγενικό πλαίσιο):

«Είχα και φίλες και συγγενείς και εξαδέλφες και κάναμε εκδρομές ή περπατούσαμε για λίγο εκεί που έχει ένα βουνό με ωραία θέα και πάμε καθόμασταν όλες μαζί, να φάμε, να διασκεδάσουμε ή να πάμε με τις φίλες και να ψήσουμε ... όλες μαζί».

«Πριν τον πόλεμο ήμουν με τους γονείς μου. Ξυπνούσαμε, τρώγαμε το πρωινό μας και μετά πηγαίναμε επίσκεψη ή ψωνίζαμε ή κάναμε βολτίτσες με τους γονείς και τις θείες μου και τα παιδιά τους».

Ακόμα, όμως, κι όταν η γυναίκα βρίσκεται εκτός οικίας, ο διαχωρισμός των φύλων παραμένει:

«Εάν είναι συγγενείς, δηλαδή οι αδελφές και τα αδέρφια είμαστε μαζί. Εάν είναι και κάποιος άλλος που να είναι ξένος, όχι ... Οι γυναίκες είναι χωριστά».

«Είχε μαγαζιά, εστιατόρια ... Κολυμπούσαν τα αγόρια και οι άνδρες εκεί, αλλά οι γυναίκες απαγορευόταν».

Τα δεδομένα μας προτείνουν ένα σύνολο καταπιεστικών πρακτικών κοινωνικού εκτοπισμού, αποκλεισμών και αυστηρών απαγορεύσεων εις βάρος των γυναικών της έρευνάς μας. Παράλληλα όμως τα δεδομένα μας προτείνουν μια μοιρολατρικού τύπου ή μια μη συνειδητή αποδοχή ή αμφισβήτηση των κυρίαρχων αυτών –δομικού τύπου– πατριαρχικών κοινωνικών πρακτικών.

Γ. Στα ‘ξένα’. Τόσο στο εκεί όσο και στο εδώ ο κοινωνικός εκτοπισμός των Συρίων γυναικών- προσφυγισσών συνεχίζεται. Το ίδιο και ο εγκλεισμός. Οι ερωτώμενες γυναίκες συνεχίζουν και στη χώρα μας να αναλαμβάνουν εξολοκλήρου όλα τα οικιακά καθήκοντα. Ο λόγος των γυναικών της έρευνάς μας φέρει στην επιφάνεια ένα περικλειστο επαναλαμβανόμενο σύμπαν κοινωνικής απομόνωσης:

«Κάθε μέρα με τα παιδιά και στο σπίτι. Είμαι μέσα στο σπίτι, με τα παιδιά και δουλειές του σπιτιού. Αλλά τώρα άλλαξα λίγο. Πάω σε ένα μάθημα αγγλικών και δεν ξέρω εάν θα συνεχίσω ή όχι ... ξέρετε με τα παιδιά και τον άνδρα μου δεν μπορώ να τα αφήσω. Βρήκα μια ευκαιρία για να (μην) τον αφήνω καθόλου (γελάει)».

«Σπίτι με τα παιδιά πολύ, όλη την ημέρα. Κάνω δουλειές του σπιτιού. Ο άνδρας με θέλει στο σπίτι να μη δουλεύω».

Η ζωή και ο θάνατος αφορούν και επιφορτίζουν την καθημερινότητα των γυναικών:

«Είναι η μητέρα μου άρρωστη και δεν βγαίνω έξω. Είναι στο νοσοκομείο και έχω πένθος για τον παππού μου και έρχονται και λένε συλλυπητήρια».

Από το υλικό μας διαφαίνεται ότι μέσα από ένα φαινομενικά ειρηνικό και μη συγκρουσιακό καθημερινό κοινωνικό πλαίσιο, η Σύρια γυναίκα προσφύγισσα βιώνει έναν αποκλειστικού τύπου κοινωνικό διαχωρισμό που δεν προσδιορίζεται ούτε από τον χρόνο ούτε από τον χώρο, ούτε από τα ‘εν οίκω’ ούτε από τα ‘εν δήμω’. Το σημαντικότερο όμως είναι πως οι συγκεκριμένες γυναίκες είτε εντός οικογένειας είτε εκτός (όταν πρόκειται για μονογονεϊκή οικογένεια) ή και όταν η γυναίκα εμφανίζεται μόνη της στη χώρα υποδοχής εξακολουθούν

να εργαλειοποιούνται, καθώς αντιμετωπίζονται ως ‘πολύ-εργαλείο’ φροντίδας αλλά και κακοποίησης καθώς και σεξουαλικής εκμετάλλευσης.

«Ήταν Πρωτοχρονιά και με κάλεσε η μητέρα μου και πήγα εκεί που μένει η μητέρα, στο camp ... Είχε γιορτή ... Ο άνδρας της μητέρας μου πίνει συνέχεια και ... μεθυσμένος μου έδωσε κάτι στην coca-cola ... Δεν θυμάμαι πολλά ... μου έρχονται κάποιες εικόνες από αυτό που έκανε ο άνδρας μαζί μου ... Πρώτη μέρα μετά την καισαρική έβαλε το χέρι του στην κοιλιά και άνοιξαν τα ράμματα και έβγαζα αίμα ... Μου έρχονταν αυτές οι εικόνες ... και αυτός με τράβηξε φωτογραφίες ... Αυτό που είναι στο μυαλό μου (είναι) ότι αυτός με τράβηξε φωτογραφίες ... και έστειλε μηνύματα».

Επιπρόσθετα, στην περίπτωση των γυναικών της έρευνάς μας αναδεικνύεται και η ‘πραγμοποίηση’³ των γυναικών ως κοινωνικών υποκειμένων, η ιστορικά ευτελιστική δηλαδή πρόσληψη της γυναίκας ως αντικειμένου, ως πράγματος (res), όπου η γυναίκα δεν αποτελεί αυτόνομο υποκείμενο αλλά αντικείμενο προς κατοχή ή/και διεκδίκηση. Στο σημείο αυτό σημειώνουμε πως οι ιδιότητες αυτές δεν νοηματοδοτούνται ρητά με τον τρόπο αυτό από τα κοινωνικά υποκείμενα της έρευνάς μας, πάντοτε όμως εκφέρονται με αμηχανία (αμήχανα γέλια, σιωπές που διακόπτουν τις αφηγήσεις):

«Με κοίταγε και όταν έφτασε ο άνδρας μου ρώτησε στα αγγλικά γιατί κοιτάτε τη γυναίκα μου; Αυτός είχε ένα μπουκαλάκι νερό και το πέταξε στον άνδρα μου και ... (ο άνδρας της) πήρε τη σακούλα με τα ροδάκινα, τον χτύπησε, έγινε φασαρία. Ήρθε και η αστυνομία, εγώ ζαλίστηκα... τον άνδρα μου τον έβαλαν μέσα στη φυλακή».

Τέλος, σημαντικές είναι οι διαστάσεις ενός ιδιαίτερου εγκλεισμού που αφορά τις ενδυματολογικές συνήθειες των γυναικών της έρευνάς μας. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερο είδος εγκιβωτισμού του σώματος σε πολιτισμικά και θρησκευτικά υπαγορευόμενο ενδυματολογικό κώδικα που συνοδεύει τη δημόσια παρουσία των γυναικών αυτών με τρόπο απαραβίαστο και απaráβατο. Ο κώδικας αυτός συχνά εκλαμβάνεται από τις ερωτώμενες γυναίκες ως «φυλακή». Είναι

3. Ο αγγλικός όρος “objectification” έχει αποδοθεί στην ελληνική γλώσσα εναλλακτικά ως ‘αντικειμενικοποίηση’ και ‘πραγμοποίηση’, βλ. ενδεικτικά Davidson, M.M., Gervais, S.J. “Violence against women through the lens of objectification theory”, *Violence against Women*, 2015, 21(3), σελ. 330-354, Calogero, R. M., Tantleff-Dunn, S., και Thompson, J. K. (2011). Objectification theory: An introduction. In R. Calogero, S. Tantleff-Dunn, και J. K. Thompson (eds.), *Self-objectification in women: Causes, consequences, and counteractions* (σελ. 3-21). Washington, DC: American Psychological Association, Fredrickson, B. L., και Roberts, T. (1997). Objectification theory: Toward understanding women’s lived experiences and mental health risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21, σελ. 173-206.

οι αναφορές αυτές στον λόγο των ερωτώμενων γυναικών που στηρίζουν την υπόθεσή μας ότι η προσφυγική εμπειρία αφήνει και χαραμάδες χειραφέτησης, μεταμόρφωσης και ενδυνάμωσης των γυναικών που επέζησαν της βίας του πολέμου αλλά και της προσφυγιάς.

«Δεν νοιώθω άσκημα... μόνο μερικές φορές που φοράω το μαντήλι και την κελεμπία... οι άλλες γυναίκες φοράνε και παντελόνι και ένα μακρύ πουκάμισο. Αλλά εγώ δεν άλλαξα, φοράω την κελεμπία. Μερικές φορές όταν περπατάω στο δρόμο νοιώθω ότι με κοιτάνε με περίεργο τρόπο».

«Νόμιζα ότι είμαι αόρατη! Σαν φυλακισμένη περπατούσα μαζί με την φυλακή».

«Αποφάσισα εκείνη τη στιγμή να βγάλω το μαντήλι... Αποφάσισα εκείνη τη στιγμή να περπατάω μέσα στο δρόμο... Περπάτησα στο δρόμο και ένιωσα μεγάλη ντροπή... έριξα τα μάτια μου κάτω και ένιωθα ότι όλοι με κοιτάνε μέχρι να φτάσω σε μια παιδική χαρά και δεν ήταν εκεί κανείς και ένιωσα καλύτερα... Γύρισα μετά στο σπίτι όχι όμως με την ίδια ντροπή. Όταν γύρισα ένιωθα καλύτερα».

Δ. Η αναμονή του μέλλοντος των άλλων. Η τροχιά ζωής των γυναικών της έρευνάς μας ετεροπροσδιορίζεται όχι μόνο στο πραγματικό αλλά και στο φανταστικό επίπεδο. Οι ερωτώμενες γυναίκες δεν διατυπώνουν αυτόβουλα προσωπικά σχέδια για το μέλλον. Το μέλλον τους προσλαμβάνεται ως ένα απέραντο ευχολόγιο για τους αγαπημένους τους και με προσδοκίες κατά βάση για τα παιδιά τους. Παρότι οι περισσότερες γυναίκες του πληθυσμού της έρευνας είναι νεαρής ηλικίας, η έλλειψη στόχευσης και ενεργούς συμμετοχής απουσιάζει.

«Το μεγάλο όνειρό μου ήταν να μεγαλώσουν τα παιδιά μου, να παντρευτούν και να είναι όλα γύρω μου και να νοιώθω ότι είμαι η μητέρα τους, να πάω στα σπίτια τους και να νοιώθω ότι ζούμε με μεγάλη χαρά».

Συμπληρωματικά με τα ανωτέρω, διαφαίνεται μια στάση αναβολής. Για τις ερωτώμενες γυναίκες προτεραιότητα έχουν πάντοτε οι άλλοι. Προσωπικά σχέδια ζωής είτε έχουν ακυρωθεί και ματαιωθεί λόγω της βίας του πολέμου («θα σπούδαζα νομικά. Η αδελφή μου είναι γιατρός. Κινδύνευε ο άνδρας μου από τον ΙΣΙΣ και έπρεπε να φύγουμε»), είτε δεν εκπονούνται πλέον, καθώς καταπιέζονται υπό το βάρος επειγουσών προτεραιοτήτων του προσφυγικού ταξιδιού, είτε μετατίθενται σε ένα απροσδιόριστο και ασαφές χρονικό σημείο, καθώς συχνά αναφέρονται με γενικολογίες ότι «κάτι θέλουν να κάνουν για εκείνες».

«Πρώτα να πάμε σε άλλη χώρα για καλύτερη ζωή και προσωπικά κάτι για μένα δεν έχω σκεφτεί καθόλου. Να πάνε τα παιδιά στο σχολείο, να μεγαλώσουν, μετά όταν θα μεγαλώσουν τα παιδιά, ίσως μάθω κάτι να κάνω... όταν θα έχω χρόνο

(γελάει.)... Μόνο τα παιδιά είναι τώρα. Δεν έχω κανένα σκοπό για μένα. Να μεγαλώσουν και εκεί θα ξεκινήσω».

Μάλιστα όταν τα ζητήματα τίθενται σε πιο συγκεκριμένη βάση ανάγλυφα φανερώνονται τα προσκόμματα που προκύπτουν από την κοινωνική θέση και τους παραδοσιακούς ρόλους των γυναικών της έρευνάς μας. Όσον αφορά, για παράδειγμα, την παρακολούθηση σεμιναρίων σχετικά με την εκμάθηση της γλώσσας (ελληνικής ή /και αγγλικής) ενδεικτικές είναι οι παρακάτω απαντήσεις:

«Εφθασα εδώ έγκυος, με δύο παιδιά πώς να παρακολουθήσω;»

«Ήθελα πολύ να μάθω αλλά αμέσως έμεινα έγκυος και δεν μπορώ να περπατάω για να πηγαίνω στα μαθήματα»

Με πολύ εύγλωττο, ανενδοίαστο και ρητό, μάλιστα τρόπο, αναδεικνύεται η ισχύς της κοινωνικής θέσης και του ρόλου των Συρίων γυναικών στην πατριарχική κοινωνία καταγωγής, καθώς για την επίλυση προβλημάτων και στο 'εδώ', όπως και στο 'εκεί' θα απευθυνθούν:

«Στον άνδρα (τους)».

Ανάγλυφα λοιπόν επανέρχονται τα σταθερά μοτίβα της κλειστότητας της οικογενειακής ζωής της γυναίκας με τους κυρίαρχους και κυριαρχικούς για εκείνη, αλλά συμβολικά υποτιμημένους ρόλους, της μητέρας, συζύγου, φροντίστριας και τροφού. Η γυναίκα ως αυτόνομο κοινωνικό υποκείμενο υποχωρεί και διανοίγεται, συνεχώς κλίνουσα προς τα 'μέσα', στη ζωή των άλλων. Διά της προσημονίας του μέλλοντος των άλλων και εν πολλοίς στην υπηρεσία των άλλων, ο βίος της διάγεται διαμεσολαβημένα και εν πολλοίς συμβολικά.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

Τα δεδομένα μας συνολικά θεωρούμενα προτείνουν ότι η βία του πολέμου, η οποία εμφανώς ενεργοποίησε την προσφυγική διαδικασία για τις Σύριες ερωτώμενες της έρευνάς μας δημιούργησε το κατάλληλο έδαφος για την καλλιέργεια, ενδυνάμωση και εμπέδωση και άλλων μορφών βίας κατά των γυναικών αυτών. Κάποιες μορφές βίας, νομιμοποιημένες μέσα από κυρίαρχες πολιτισμικές πρακτικές, δεν εκλαμβάνονται ως τέτοιες από τα κοινωνικά υποκείμενα της έρευνάς μας, ενώ δεν αποτελούν στην κοινωνική κατανομή και ιεράρχηση των ρόλων στο μακροεπίπεδο παρά μια αποδοχή της υφιστάμενης κοινωνικοοικονομικής και συμβολικής (βίατης) τάξης που «υπάρχει από την αυγή των ημερών» (Φαρσεδάκης, 2017). Υπό την έννοια αυτή, σε έναν ατέρμονο κύκλο συμβολοποιημένων πρακτικών, η βία εναντίον (και) των γυναικών (επαν)ορίζεται ως καταγωγική και φυσικοποιείται, ιστορικά, κοινωνικά και βιολογικά. Συμπληρωματικά δε, η

βία εργαλειοποιείται τόσο ώστε η όποια απόπειρα διασάλευσής της να ενδύεται ηθικά με την έλλειψη συμμόρφωσης με τις παραδεδεγμένες αξίες.

Η βία όπως αναδεικνύεται μέσα από τον λόγο των Σύριων γυναικών της έρευνάς μας είναι συνεχής, ενυπάρχει παντού και δεν παύει ποτέ. Μάλιστα, τείνει να «κανονικοποιείται» στην καθημερινότητα των ερωτώμενων γυναικών. Κάποιες φορές εμφανίζεται πιο σκληρή, άμεση και γυμνή και ασκείται με δύναμη πάνω στο σώμα της γυναίκας. Άλλοτε είναι ανεπαίσθητη και ως εκ τούτου λανθάνει. Κάποιες φορές γίνεται αόρατη, συνήθως συγκαλύπτεται από τα πέπλα του 'οίκου', σπανίως αποκαλύπτεται. Άλλοτε παίρνει τη μορφή κανόνων, ηθών και εθίμων, τρόπων σκέψης, θρησκευτικής δοξασίας και κοσμοθεωριών και γίνεται όχι μόνο αποδεκτή αλλά και δικαιολογημένη, τόσο για τις γυναίκες όσο για και τους άνδρες.

Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που η βία του πολέμου αποκαλύπτει έναν νέο δρόμο χειραφέτησης, ενδυνάμωσης και ισχυροποίησης κάθε γυναίκας επιζησασας της τραυματικής εμπειρίας όχι μόνον της καταστροφής αλλά και του ξεριζωμού.

Μέσα από την έρευνά μας διερωτηθήκαμε για μια ακόμη φορά, όντας γυναίκες κι εμείς, για το κατά πόσον η βία κατά των γυναικών ενοικεί τελικά στις ζωές μας, ιδρυτικά, καταστατικά και κυριαρχικά, ανεξάρτητα από γεωγραφικές περιοχές, χρονικές ή ιστορικές στιγμές, μετασηματιζόμενη και μεταφερόμενη από κοινωνία σε κοινωνία, προσφέροντας στις ανισότητες τη διαιώνισή τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Agacinski, S. (2000). *Πολιτική των φύλων*. Αθήνα: Πόλις.
- Παπαρήγα-Κωσταβάρα, Κ. (1996). Βία και Γυναίκες. *Υγεία και γυναίκες*, σελ. 76-81. Αθήνα: Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας.
- Παπαρήγα-Κωσταβάρα, Κ. (2004). *Πρώτη Εθνική έκθεση της Ελλάδας του Εθνικού Παρατηρητηρίου για την αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών*. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/3I9FF8T>.
- Παπαρήγα-Κωσταβάρα, Κ. (2007). *Ο βιασμός: Το έγκλημα, η δίκη, ο νόμος και οι κοινωνικές αντιλήψεις*. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Τσίγκανου, Ι., Χαλκιά, Α., Λεμπέση, Μ. (2020). Σύριοι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Εκφάνσεις και προοπτικές ένταξης. *Κοινωνική Πολιτική*, 12, Μάιος 2020, σελ. 5-22. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/372QTqM>.
- Φαρσεδάκης, Ι. (2017). «Περί βίας. Προλεγόμενα». Πρακτικά του Επιστημονικού Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας «Το βίαιο έγκλημα στον 21ο αιώνα», *Εγκληματολογία 1*, Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2017, σελ. 10-20.

Ξενόγλωσση

- Bourdieu, P. (2002). *Masculine domination*. CA: Stanford University Press.
- Calogero, R. M., Tantleff-Dunn, S., and Thompson, J. K. (2011). Objectification theory: An introduction. In R. Calogero, S. Tantleff-Dunn, and J. K. Thompson (eds.). *Self-objectification in women: Causes, consequences, and counteractions* (pp. 3-21). Washington, DC: American Psychological Association.
- Davidson, M.M., Gervais, S.J. Violence against women through the lens of objectification theory. *Violence against Women*, 2015, 21(3), pp. 330-354.
- Farrell, G. (2005). Progress and prospects in the prevention of repeat victimization. *Handbook of Crime Prevention and Community Safety*, pp. 145-172. UK: Routledge.
- FEM Roadmap. (2016). *Outputs*. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/3pUizGS>.
- Forestier, M. (2017). *You want freedom? This is your freedom: rape as a tactic of the Assad regime*. London, UK: Centre for Women Peace and Security, London School of Economics and Political Science. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/3kVIFXJ>.
- FRA. (2014). *Violence against women: an EU wide survey – Main results report*. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/3pU8dqz>.
- Fredrickson, B. L., and Roberts, T. (1997). Objectification theory: Toward understanding women's lived experiences and mental health risks. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 173-206.
- Galtung, J. (1990). Cultural Violence. *Journal of Peace Research*, 27 (3), 291-305.
- King, R., Tomson, M., Fielding, T., Warns, T. (2006). Time, generation and gender in migration and settlement. *The dynamics of international migration and settlement in Europe. A state of the art*, pp. 233-268. Amsterdam: IMISCOE Joint Studies - Amsterdam University Press.
- Kofman, E. (2004). Family-related migration: a critical review of European studies. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 30, 243-62.
- Kvinnoforum, (2005). *Honor related violence: manual on prevention of violence against women and girls in patriarchal families*. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/397FKb8>.
- Logar, R. and Vargová, B.M. (2015). *Affective Multi-agency Co-operation for Preventing and Combating Domestic Violence - Training of Trainers Manual*. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/333Ggms>.
- Psaila, E., Leigh, V., Verbari, M., Fiorentini, S., Dalla Pozza, V. and Gomez, A. (2016). *Forced marriage from a gender perspective*. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/3pZcDNd>.
- Rees, S. and Pease, B. (2006). *Refugee Settlement, Safety and Wellbeing - Exploring Domestic and Family Violence in Refugee Communities*. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/2ISh-Buq>.
- Robbers, G. (2008). *Forced Marriages and Honour Killings*. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/372ILXz>.
- UN Human Rights Council, (2018). "I lost my dignity": *Sexual and gender-based violence in the Syrian Arab Republic*. 8 March. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/3nNDFoF>.
- UN Human Rights Council, (2019). *Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic*. 15 August. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/3pZct8z>.
- UNFPA, (2012). *Managing Gender-Based Violence Programmes in Emergencies: E-Learning companion guide*. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/2UPwekl>.
- UNPFA, (2017). *Voices from Syria 2018. Assessment Findings of the Humanitarian Needs Overview*. 2nd ed., November 2017. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/3flxTrt>.
- UNPFA, (2019). *Voices from Syria 2019. Assessment Findings of the Humanitarian Needs Overview*. March 2019. Διαθέσιμο από: <https://bit.ly/2UNbGZV>.